

TORA FRIBERG ANN SCHLYTER

Kvinnors anpassningsstrategier – om den kvinnovetenskapliga forskningsprocessen

*Den kvinnovetenskapliga forskningsprocessen
innebär en ständig omprövning. Konfrontationen mellan
en kvinnospecifik problemställning och traditionell teori
ställer kvinnoforskaren inför uppgiften att
skapa nya begrepp och utmana disciplingränser. Här beskriver
Tora Friberg och Ann Schlyter hur de utvecklat
begreppet »anpassningsstrategier» för
att beskriva kvinnors verklighet.*

Vi kommer i denna artikel att söka belysa hur ett för våra syften fruktbart begrepp vuxit fram i mötet mellan en kvinnovetenskaplig ansats och våra respektive discipliners teorier och metoder. I våra forskningsprojekt inom kulturgeografi respektive bostadsforskning har vi valt att utgå från kvinnospecifika problem. Vår forskningsansats kan beskrivas så att vi, inspirerade av feministisk teoribildning, ställt frågor utifrån kvinnors specifika verklighet och sökt svaren bland de modeller och områden som utvecklats inom våra discipliner. I denna konfrontation mellan problemställning och disciplinens teori och metod har vi försatt oss i en ständig omprövning. I forskningsarbetets snirkliga gång har vi fått gå utanför våra disciplingränser. Bostadsforskningen är traditionellt tvärvetenskaplig, medan kulturgeografins gränser är striktare definierade. Kvinnoperspektivet utmanar disciplingränser och ställer krav på omdefinieringar. Kvinnoforskning innebär att söka, söka nytt, pröva, pröva nytt för att så småningom få fatt i något som bär, så att våra egna erfarenheter, vår egen empiri och våra teoretiska förklaringar börjar gå ihop.

Vi kommer här att koncentrera oss på begreppet *anpassningsstrategier* och beskriva hur det kom att bli ett centralt begrepp i vår forskning. Vi tror att det kan vara belysande att redovisa hur vi i olika forskningsprojekt och

med olika inspirationskällor sökt och till slut stannat för samma begrepp.

Tora, som är kulturgeograf, vill försöka komma åt svenska kvinnors förhållningssätt till förvärvsarbete och hemarbete och hur detta avspeglar sig i vardagens organisation. Ann, som är bostadsforskare och arkitekt, vill beskriva afrikanska kvinnors »bostadsstrategier» för att ge underlag för en kritisk granskning av de strategier stat och kommun utarbetar för bostadsförsörjning.

Trots olikheterna har vi en gemensam nämnare. I båda våra discipliner är den rumsliga dimensionen central. Vi intresserar oss för den materiella verkligheten, i vilken just det rumsliga är en viktig aspekt. Vi har ett likartat kvinnoteoretiskt perspektiv i det att vi båda betonar kvinnors eget handlande. I vår forskning ställer vi oss på kvinnornas plats i rummet och studerar dem som självständigt tänkande aktörer: ett underifrånperspektiv. Att vi vill utveckla strategibegreppet är ett uttryck för detta.

Det kan vid första påseendet verka något märkligt att teoretiskt och begreppsmässigt men också empiriskt jämföra två projekt om kvinnor som lever i så vitt skilda miljöer som Kristianstad respektive Lusaka och Harare. Detta inlägg är i sig ett test på om det är fruktbart. Själva drevs vi av nyfikenhet att testa våra begrepp och att i ljuset från en annan kul-

turs miljö bättre förstå »våra egna kvinnor». Kan kvinnors villkor och handlande i Sverige förtydliga kvinnors villkor och handlande i Afrika och vice versa?

Genom att i denna artikel beskriva våra respektive forskningsprocesser hoppas vi kunna klargöra såväl våra beröringspunkter som våra särdrag.

Feministiska frågor och geografiska svar

Begreppet anpassningsstrategier fanns inte med från början i den svenska studien. Det har sin egen historia, och jag (Tora) ska försöka redogöra för forskningsprocessen. Min ambition är att ringa in kvinnors förhållningssätt till sitt förvärsarbete och hemarbete och visa hur det kommer till uttryck i hur de organiserar sin vardag. Detta angreppssätt förväntar jag mig ska ge en fördjupad förståelse för kvinnors situation på arbetsmarknaden. Från början formulerade jag

	5:15		KLOCKAN RINGER	
	5:30	6:00	FRUKOST+TIDNING	SJÄLV (HELIG HÄLFTIMME)
	6:00	6:15	VÄCKER FAMILJEN	
	6:15	6:45	FIXAR FRUKOST ÄT FAMILJEN	
	6:45	7:00	CYKLAR TILL JOBBET	
	7:00	8:00	UNDERVISN AV CATARINA	
	8:00	8:30	KOMPILERING AV ETT PROGRAM	
	8:30	8:45	KAFFEPÅUS	
JOBDET	8:45	12:00	ÄNDRING AV ETT PROGRAM	SÄMTAL MED PETER
	12:00	12:45	LUNCH	
	12:45	14:30	FÖRTS. AV ÄNDR. PROGRAM	SÄMTAL MED KERSTIN
	14:30	14:45	KAFFEPÅUS	
	14:45	16:00	ÄNDRING AV BILDER TILL ÖVANSTÄENDE PROGRAM	
	16:00	16:30	FÄRDIGSTÄLLA ÖVANST.	OVERTID
	16:30	16:45	CYKLAR HEM	
	16:45	18:00	BESÖKER POSTEN OCH HANDLAR MAT	
	18:00	19:00	FIXA MIDDAG + DISK	(LITE SENT)
	19:00	20:00	FÖRHÖRA ENGELSKA	FUCKAN HAR PROV I MORGON
	20:00	20:30	LAGA DYKOR	BUXTLÄSEN SÖNDER
	20:30	21:00	LÄSA DAGENS POST	
	21:00	21:30	AKTUELLT	
	21:30	22:00	RINGDE TILL "SYRRAN"	FAR PÅ SJUKHUSET
	22:00		SÅNGEN	

Lena är programmerare och arbetar heltid. Hon har en dotter som är 12 år. Hennes man är sjukskriven.

För att få insikter om hur svenska kvinnors vardag faktiskt ser ut har Lena och ett antal andra kvinnor fört tidsdagböcker under några »vanliga» dagar. Utifrån dessa genomfördes sedan intervjuerna.

emellertid syftet som »att beskriva kvinnors fysiska och sociala omgivningsbilder med tonvikt på erfarenheter från förvärslivet och den fysiska omgivningen. Med omgivningsbilder menas i detta sammanhang hur kvinnor uppfattar sin vardagsverklighet, där förvärsarbete, hemarbete och den fysiska omgivningen bildar en sammanflätad helhet, som ger upphov till särskilda erfarenheter, behov och önsksningar.»

Tanken bakom var att i kvinnors liv ingår en strävan att kombinera förvärsarbete och hemarbete, och att det är nödvändigt att försöka fånga kvinnors hela livssammanhang för att förstå deras villkor, förhållningssätt och ageranden i olika avseenden. Jag förutsatte att vardagslivets organisation var starkt präglad av detta.

Jag var influerad av det *tidsgeografiska synsättet* (Hägerstrand 1974, 1982, Mårtensson 1979, Hallin 1989) i vilket skeenden placeras in i tiden och rummet som ständigt närvarande dimensioner. Mycket enkelt kan vi säga att man därigenom blir påmind om att dygnet bara har 24 timmar och att vi bara kan vara på en plats i taget. Tidsgeografer har hittills menat att det mest intressanta står att finna i vad människor skulle kunna göra och framför allt i vad de inte kan göra därför att rummet och tiden begränsar dem. Centrala begrepp är därför »restriktioner» och »behandlingsmöjligheter» som appliceras på fiktiva befolkningsgrupper. De traditionella tidsgeograferna har mindre brytt sig om hur folk faktiskt gör, än mindre frågat dem om deras motiv. De har utifrån registrerat människors agerande – en naturvetenskaplig ansats.

Följaktligen började jag hantera bundenheten till hemmet enbart som en restriktion för hur kvinnors förvärsarbete kan utvecklas. Precis som i den politiska jämställdhetsdebatten kom jag att betrakta hem och barn som förvärvshinder för kvinnor, något negativt som hindrar kvinnor från att bli en god arbetskraft. Det blev en faktor som begränsar kvinnors valmöjligheter på arbetsmarknaden och det gäller att tänja och ändra kvinnors handlingsramar. En annan typ av restriktioner som jag identifierade som viktiga och styrande för hur kvinnor kan organisera sin vardag är de som finns inbyggda i den fy-

siska omgivningen. Själva rummets utformning i kombination med tiden såg jag som fundamentalt. Det avgör t ex vad som är möjligt att inrymma i ett dagsschema.

Dessa två restriktionsgrupper skulle hanteras inom projektets ram. Avsikten var att också studera hur de kom till uttryck i kvinnornas omgivningsbilder. *Omgivningsbilder* (Persson 1977, Jonson, Persson, Åquist 1980) är ett annat geografiskt begrepp som jag uppfattade skulle kunna kombineras med det tidsgeografiska synsättet. Genom att använda mig av begreppet omgivningsbilder skulle jag kunna fånga hur kvinnorna uppfattar sin omgivning, alltså inte bara registrera hur de rör sig i rummet.

Jag ville belysa komplexiteten i kvinnors liv och hur olika saker hänger samman genom att framhäva hur kvinnorna i sin faktiska vardag kopplar ihop förvärvsarbete och hemarbete i en given fysisk omgivning. Jag ville betona helheten samtidigt som jag ansåg kombinationsmöjligheterna vara särskilt intressanta. Här såg jag att det fanns beröringspunkter mellan geografisk teori och feministisk teori, som båda är holistiskt orienterade.

Redan i inledningsskedet av mitt projekt strävade jag alltså efter att ha ett feministiskt perspektiv på rumsliga sammanhang. Jag ställde vissa frågor om kvinnors specifika verklighet och sökte besvara dem hjälp av de begrepp som utvecklats inom kulturgeografi och ekonomisk geografi.

I den ursprungliga projektplanen delades projektet upp i tre delar:

- Den första delen skulle beskriva och analysera arbetsmarknaden så att skillnader och likheter mellan olika regioner och orter framkom. På det viset skulle enskilda kvinnorna kunna placeras i en realistisk lokal arbetsmarknad.
- Den andra delen skulle visa den fysiska omgivningens betydelse för vardagslivets organisation. Detta skulle illustreras med enskilda kvinnor och hur de faktiskt organiserar sin vardag. Tidsgeografien med rummet och tiden som grundläggande beskrivningsdimensioner angav här ett sätt att observera och analysera omvärlden.

- I den tredje och avslutande delen skulle kvinnors fysiska och sociala omgivningsbilder analyseras. Ansatsen i denna del var mer sökande och avsikten var att enskilda kvinnor skulle få framträda med sina egna erfarenheter och uppfattningar.

Kollision mellan geografisk teori och empiri om kvinnor

I forskningsprocessen har därefter vissa saker förändrats och fokus har delvis förskjutits. Efter ett antal intervjuer kom jag fram till att det inte fungerade att betrakta familj och barn som en restriktion för förvärvsarbetet i kvinnors vardagsverklighet. De flesta kvinnor ser ett positivt värde i att kunna både förvärvsarbete och ha hem och barn. Att då som utgångspunkt ange hem och barn som en restriktion leder fel. Problemet är i stället att arbetsmarknaden ställer mer eller mindre absoluta krav på kvinnor. Hopkopplat med krav från familjen blir kvinnornas uppgift att söka efter bra lösningar. Det faller på kvinnornas lott att stå för flexibiliteten och anpassningen.

Vidare bedömde jag att resultatet skulle bli alltför ytligt om jag laborerade med olika ortstyper i en och samma studie. För att jag skulle kunna få fram regionala skillnader och den fysiska omgivningens betydelse fordrades att intervjupersonerna var så lika som möjligt med avseende på t ex utbildning, yrke och boendeform. Den avgränsningen var jag inte beredd att göra, då jag efter ett antal intervjuer började förstå att det fanns intressanta skillnader dels mellan kvinnor i skilda yrken och dels mellan kvinnor som bor i lägenhet respektive villa. Det tycktes mig mer fruktbart att inrikta projektet på dessa variationer och jag placerade därför mina intervjupersoner i *en* lokal arbetsmarknad och det blev Kristianstads kommun. Detta angreppssätt gav möjligheter till en fördjupad analys, som jag nu ser som mer berikande och som en styrka i studien.

Analysen av arbetsmarknaden har därför omformats till en mer generell beskrivning av kvinnors situation och könssegregeringen på arbetsmarknaden. Där kan jag ta upp tendenser på arbetsmarknaden, särskilt de som

uppfattas som hotbilder för kvinnor. I dessa tendenser innefattas också prognoser och framtidsscenarioer och hur de förutspår kvinnors liv.

Att, som planerats från början, dela upp den lokala studien i Kristianstad i två delar, med en del som berörde den fysiska omgivningen och en del som behandlade upplevelsen av vardagen eller omgivningsbilderna, framstod som att tvinga in materialet i en inadekvat struktur. Denna struktur var visserligen klar och överskådlig, men medgav inte en beskrivning av det som är väsentligt ur enskilda kvinnors synvinkel. Beskrivningen av kvinnors handlingsramar, mekaniskt utifrån den tidsgeografiska modellen, tenderade att bli en seg upprepning av förflyttningar mellan bostad och arbetsplats och dagliga tidscheman. Handlingsramarna, men också det faktiska handlandet, framstod som än väsentligare men i en vidare och djupare bemärkelse. Jag kunde inte komma undan att människor också är bärare av sina egna restriktioner som bestämmer vad som går för sig och vad de kan föreställa sig att göra. Dessa socialiseras de in i. Dessa stärks av de materiella omständigheterna runt omkring dem. Jag vill inte säga att tidsgeografin har mist sin betydelse, utan snarare att jag tar vid där tidigare tidsgeografer satt punkt.

Att behandla kvinnors omgivningsbilder i en särskild del tenderade på ett likartat sätt att separera kvinnors upplevelser av sin vardag från deras handlande. I själva verket pekar intervjuerna på att upplevelserna avspeglas i handlandet. Jag fick klart för mig att det väsentliga låg i att försöka fånga hur kvinnor i sitt handlande väver in sina förhållningssätt och sina planer. Strategibegreppet började synas användbart som ett uttryck för medvetet handlande även om kvinnorna själva inte alltid kunde tydliggöra några mål för framtiden. Själva begreppet omgivningsbilder i sig blev för vitt och tomt och kunde lika gärna översättas med kvinnors attityder, upplevelser eller kanske förhållningssätt. Nu reserverar jag begreppet för hur kvinnor ser på den fysiska omgivningen, t ex landskapet, stadens fysiska struktur etc.

De två separata delarna, som båda skulle bygga på intervjuer med enskilda kvinnor,

smältes därför samman för att betona själva handlandet och försöka se vilka faktorer som var viktiga i det sammanhanget. Men handlandet är inte något fritt val mellan ett oändligt antal möjligheter utan det sker inom vissa ramar, som ser olika ut beroende på vilken abstraktionsnivå man rör sig på. I de enskilda kvinnornas handlingsramar fokuserar jag fortfarande förvärvsarbetet och hur det kopplas till hemarbetet. Jag placerar vardagslivet i sin fysiska omgivning och analyserar i termer av rum och tid. Det etnologiska och sociologiska begreppet *livsformer* (Björnberg & Bäck-Wiklund 1987, Højrup 1983, Rahbek Christensen 1987), som ett uttryck för hur människor utifrån sina materiella resurser i ett dialektiskt förhållande till en ideologisk sida i livsformen formar sina vardagsliv, har blivit en mycket fruktbar teoriram. Den mål-medeldiskussion vi för längre fram i artikeln är t ex en viktig del av livsformsanalyserna. I kombination med en feministisk infallsvinkel och en förnyad tidsgeografi har jag fått en modell för att analysera kvinnors handlande som kan visa på skillnader mellan grupper av kvinnor.

I stället för att se på kvinnors liv och kvinnorna själva som om de är omgärdade av restriktioner; har svag framtidsorientering och vaga eller obefintliga omgivningsbilder (framför allt i förhållande till den fysiska omgivningen) försköt jag alltså perspektivet så, att de intervjuade kvinnornas eget sätt att förhålla sig till tillvaron lyftes fram. Det var genom mina långa samtal med kvinnorna och genom analysen av dessa intervjuer, som jag fick uppslaget att göra denna förskjutning. Det finns dock begränsande faktorer i kvinnors liv och en som inte går att undgå är kvinnors generellt sett underordnade ställning i samhället. I den översiktliga studien av kvinnornas situation på arbetsmarknaden har just kvinnors underordning framstått som en nyckelfråga för att förstå kvinnors handlande och förklarar till viss del varför jag till begreppet strategi lagt epitetet anpassning.

Syftet med hela studien omformulerades till att »beskriva hur kvinnor utvecklar särskilda anpassningsstrategier i förhållande till deras generellt sett underordnade position i

samhället. Med kvinnors anpassningsstrategier menas kvinnors handlingsmönster som växer fram som en anpassning till strukturella förhållanden men som också rymmer ett medvetet framåtsyftande handlande». Utgångspunkt är fortfarande kvinnornas situation på arbetsmarknaden, vilken för att kunna förstås och förklaras kräver en djupare insikt i kvinnors hela livssammanhang. Med ett systemperspektiv kan kvinnors kollektiva handlande belysas genom att kvinnors situation på arbetsmarknaden och könssegregeringen analyseras. Med ett arenaperspektiv kan enskilda kvinnors sätt att organisera sin vardag analyseras. För att komma hit har jag tvingats förkasta geografiska begrepp, »sociala omgivningsbilder», och nyskapa och vidareutveckla nya i anslutning till tidsgeografien, exempelvis »organisatoriska stötestenar» som fångar in konfliktsituationer i kvinnors vardag. Jag har låtit mig inspireras av andra discipliner, främst etnologi och sociologi, där livsformsbegreppet har sin bas. Jag har lärt mig ställa frågorna genom att delta i en feministisk tvärvetenskaplig dialog. Jag söker fortfarande svaren i en geografisk tradition med kopplingen till det rumsliga som sin kärna och jag tycker att jag är dem på spåren.

Bostadsstrategier som utgångspunkt i afrikansk studie

Inte heller i den afrikanska studien fanns begreppet anpassningsstrategier med från början. Projektet heter »Urban Housing Strategies and Women-Headed Households», och som namnet anger har begreppet bostadsstrategier varit utgångspunkten. I programmet antar jag (Ann) att kvinnor utvecklar strategier för att skaffa, behålla eller förbättra sin bostad.

Begreppet bostadsstrategier var inte nytt, men dess användbarhet var inte helt klarlagd. Det hade använts av flera forskare, dock utan att problematiseras. Exempelvis talade Moser (1982) om »squatter housing strategies» när hon studerade hur kåkstadsinnevärnarna i Ecuador hade ockuperat mark och byggt med målet att så småningom få bebyggelsen godkänd och därmed ett eget hem. I

sina studier i Dakar tillskrev Osmont (1981) en hel släktgrupp eller en familj bostadsstrategier. Hon visade hur familjegruppen i många avseenden fungerade som en enhet. Gruppen hade flera bostäder i staden, i förorterna och på landet. Resurserna investerades där de behövdes eller där möjlighet gavs. Barn, ungdomar och gamla kunde flytta mellan de olika husen inom släktgruppens bostadssystem. Osmont har senare (1987) utvecklat en kritik av undersökningar som definierar hushåll och bostad som lokaliserade till *en* plats. I Västafrika kommer sådana undersökningar till felaktiga eller obegripliga resultat. Hon visar övertygande att både hushållsbegreppet och bostadsbegreppet måste problematiseras och kulturanpassas, men fördjupar sig inte i en problematisering av själva strategibegreppet. I mitt arbete konfronterades jag med vissa svårigheter beroende på strategibegreppets oklarhet. Det gällde att klargöra skillnader mellan politiska, kollektiva och individuella strategier, det gällde strategier som planer eller efterkonstruktioner, och det gällde frågan om mål och medel i strategierna.

I forskningsprogrammet används begreppet bostadsstrategier dels i relation till individer, dels i relation till bostadspolitik. Begreppet strategi används i den zimbabwiska bostadspolitiken. Redan 1982 fastslogs tre strategier för bostadsbyggande: egna hem med självhjälp, kooperativ och byggnadsbrigader. Detta är det etablerade sättet att använda begreppet och innebär inga begreppsliga problem. En politisk process förutsätts ha föregått beslutet att fastslå strategier. Vid en granskning kan man visserligen fråga sig om de deklarerade strategierna i verkligheten gör skäl för beteckningen. Det fanns exempelvis fortfarande 1986 inga riktlinjer för bostadskooperativ utarbetade, och kooperativ som hade bildats fick inget stöd utan var i stort sett handlingsförlamade.

Politiska strategier kan alltså vara uttalade och fastlagda i program, men strategibegreppet visade sig användbart också vid en analys av vad som faktiskt genomförts. Vilket mål kan formuleras om det som faktiskt gjorts varit ett medel att nå dit? I en analys av den zimbabwiska bostadspolitiken har jag använt be-

greppet så att jag konstruerade tänkbara strategier för bostadsbyggande, utifrån likaså tänkbara fördelningspolitiska mål. Mot dessa kunde jag sedan granska vad som faktiskt gjordes (Schlyter 1985) och tydligare urskilja vad som inte gjorts, dvs avslöja tystnaderna i politiken. Ibland är programmen tomma ord, medan outtalade mål eller dolda politiska processer styr vad som faktiskt händer.

Politiska strategier utvecklas inte enbart inom stat och kommun. De är en form av kollektiva strategier som kan utarbetas inom alla typer av organisationer eller grupper. Ett exempel på kollektiva strategier ges i Mosers studie som visar hur människor sluter sig samman och ockuperar mark som en kollektiv handling. Samtidigt ingår handlingen i de enskilda hushållens strategier för ett eget hem, och Mosers strategibegrepp hänför sig i första hand till en generalisering av många enskilda hushålls strategier.

Till begreppet kollektiva strategier brukar inte de strategier som utarbetas av ett hushåll räknas. En av utgångspunkterna i mitt projekt var min kritik av den bostadsforskning,

som osynliggjorde kvinnorna genom att använda hushållet som minsta enhet och i många fall låta det representeras av hushållsföreståndaren, som per definition är mannen så snart det finns en man i hushållet. Varken Osmont eller Moser hör till dem som osynliggör kvinnorna i sin forskning, men i deras applicering av begreppet bostadsstrategier har de ändå tillskrivit strategierna hushållet eller till och med släktgruppen. Deras strategibegrepp är en efterkonstruktion som de som forskare tillskriver hushållen efter att ha studerat ett händelseförlopp. De som bildar ett hushåll, »håller hus tillsammans», har ju i praktiken manifesterat en gemensam boendestrategi.

På grundval av mina tidigare studier antog jag att de individuella hushållsmedlemmarna utvecklade strategier, och att en analys av dessa skulle kunna belysa hushållens agerande på bostadsmarknaden, på ett annat sätt än vid analyser på hushållsnivå. Ur kvinnoforskningssynpunkt blir ett strategibegrepp som hänför sig till hushåll ganska ointressant. Är man intresserad av kvinnors strate-



Ann Schlyter på fältarbete. Foto: Thomas Schlyter.

gier måste enheten hushåll brytas sönder och forskningen problematisera förhållandet mellan familjemedlemmarna.

Mitt val att i studien begränsa mig till »kvinnohushåll», dvs hushåll som själva definierade en kvinna som hushållsföreståndare, hade främst två motiv. Kvinnohushåll är en hushållsform som förväntas öka i antal och även förväntas ha särskilda svårigheter att ordna bostad. Vidare kunde jag genom denna begränsning koncentrera mig på kvinnostrategier utan att behöva tackla alla metodiska svårigheter med att undersöka förhållandet mellan makar. Med fokus på individuella kvinnor blev det möjligt att utan problem behandla hushållsbildning och hushållssammansättning som manipulerbara variabler, dvs medel i deras strategier.

Den vardagliga betydelsen av strategibegreppet är den planmässiga medvetna handlingen. Här använder jag begreppet och något som jag som forskare definierar i efterhand när jag ser klara mönster i hur flera individer eller kollektiv har handlat i vissa situationer. Användningssätten hänger ihop såtillvida att jag som forskare antar att individer oftast handlar efter en logik som kan uttryckas i mål och medel, även om de själva inte uttrycker det så. Strategibegreppet som efterhandskonstruktion av forskare i en analys av manifesterat handlande, gör det användbart även för kollektiva och politiska strategier utan att de sociala och politiska processer som leder fram till handlingen klarläggs. Använt på så sätt är det också möjligt att identifiera mönster av strategier som är typiska för kvinnor inom olika grupper, definierade exempelvis efter hushållssituation, klass eller position i livscykel.

Från överlevnad till anpassning

Redan i programmet till studien förutsågs problem med att avgränsa bostadsstrategier. Bostaden utgör den fysiska ramen kring vardagslivet och bostadsstrategierna är därför en integrerad del av de strategier som gäller livet i sin helhet. Under den första fältstudien bland mycket fattiga kvinnor i Zambia testades begreppet *överlevnadsstrategier*. För de flesta kvinnorna i den stadsdel som studera-

des gällde det att överleva dag för dag, så att tala om överlevnad kändes fullt adekvat. Från att den centrala forskningsfrågan hade varit att identifiera bostadsstrategier, omformulerades den till en fråga om bostadens betydelse i överlevnadsstrategierna.

Som forskare i en främmande kultur måste man vara medveten om kulturella skillnader i tankesätt. När jag inledningsvis i en del av mina intervjuer med fattiga kvinnor hade svårt att identifiera något som gav ett meningsfullt innehåll till begreppet bostadsstrategier, förklarade jag avsaknaden av klara mål och medel med kvinnornas fattigdom och deras i många fall helt utsiktslösa situation vad gällde möjligheten att förbättra sin bostad. När jag sedan omformulerade frågan till att gälla överlevnadsstrategier reducerades bostaden till ett medel.

För att identifiera en strategi måste man ha identifierat ett mål för den, om än vagt. Målet för en bostadsstrategi är en bostad. Forskaren förutsätter att alla måste ha tak över huvudet och alltså har som mål att skaffa, behålla eller förbättra sin bostad. Målet för överlevnadsstrategier är att överleva. Men även de allra fattigaste vill mer än att överleva. De vill leva ett liv som är människovärdigt utifrån deras premisser och kulturella utgångspunkter. Begreppet överlevnadsstrategier blir därför en aning missvisande, och i det fortsatta arbetet infann sig en allt större tveksamhet till begreppet. Jag behöll det men begränsade dess användning till att gälla de rent materiella aspekterna, såsom bostadens betydelse för inkomster och utgifter. Men bostaden har också betydelse för identitet och människovärde.

Svårigheter med att identifiera mål och medel i strategier utifrån ett intervjumaterial gjorde att Anita Larsson (1987) på ett stadium av sitt arbete övergav begreppet till förmån för begreppet (bostads-)karriär. En beskrivning av en karriär kan göras som en kartläggning av en serie händelser, och den behöver inte väcka spekulationer om vad som är mål och medel. Anita stödde sig på antropologisk forskning, som hävdade att Setwana i språk och tankesätt inte skiljer mellan mål och medel. Målet definieras inte som en slutpunkt utan mer som en del i en process. Att vilja är

att vilja göra. Framsteg kan därför inte mätas i grader av måluppfyllelse. Men Anita återgick till strategibegreppet, då det visade sig ha en fördel i att det fokuserar kvinnornas egen aktivitet och eget ansvar. Detta visade sig användbart, även om mål är medel och medel är mål.

Under bearbetningen och analysen av mitt intervjumaterial blev det alltmer klart att kvinnorna faktiskt har mål för sina strävanden. Mål som gäller nuet såväl som framtiden. Påståendet »att vilja är att göra» indikerar en begränsning till nuet, som jag inte fann hos kvinnorna i Lusaka och Harare. Nuet är viktigt, men samtidigt närde kvinnorna drömmar som inte lät sig begränsas av verklighetens futtigheter och som sträckte sig långt in i framtiden, ja, ofta till nästa generation. Kvinnorna utvecklar individuella strategier som riktlinjer för sitt eget handlande, men målen gäller sällan enbart dem själva som individer. De omfattar också familj och barn. Det finns barnlösa kvinnor, men nästan alla ser barn som en självklar del av sin framtid. Att inte få barn är en stor tragedi, och de kvinnor som drabbas tvingas utveckla speciella strategier. Inte ens bland dessa kvinnor finner man många som definierar mål enbart för sig själva. De definierar in sig i ett socialt sammanhang, där tidigare och kommande generationer ingår.

Vidgningen av strategibegreppet till att gälla något mycket mer än konkreta mål för överlevnad var en nödvändig följd av försöken att förstå kvinnornas eget sätt att förhålla sig till tillvaron. Men ett holistiskt perspektiv är också svårhanterligt – jag närmade mig existentiella frågeställningar, för vilka mitt intervjumaterial i realiteten var alltför margert. Jag smakade på begreppet *livsprojekt*, som Annika Almqvist (1987) har använt, men fann att det gav associationer till något entydigt och statiskt, något som förblir det samma hela livet. I stället återvände jag till strategibegreppet, som jag fann så flexibelt och dynamiskt som krävs. Det kan användas trots att de långsiktiga målen inte är entydiga, och en gång för alla definierade – kvinnorna utvecklar samtidigt konkreta mål, som anpassas efter möjligheterna. Mål och medeldiskussionerna hjälpte mig att se hur de afri-

kanska kvinnorna anlägger många och ibland motsägelsefulla strategier. Gemensamt för strategierna är att de anpassas till de möjligheter som kvinnan kan finna, trots att hon oftast underordnar dem de krav samhället och anhöriga ställer på henne. De kan alla karaktäriseras som anpassningsstrategier.

Begreppet anpassningsstrategier

För att på ett teoretiskt plan sammanfatta kvinnors förhållningssätt till den verklighet de lever i och hur det kommer till uttryck i handling synes det oss alltså fruktbart att diskutera i termer av anpassningsstrategier. Delen »anpassning» understryker att kvinnor inte bara måste anpassa sig till ortens bostads- och arbetsmarknad och sin egen yrkeskompetens, utan också till sin familj och de krav den ställer på dem som hustrur och mödrar. Det markerar också deras anpassning till dubbla hierarkier: både den klass- och den könsbestämda maktstrukturen. Genom att vi i samma begrepp fogar samman anpassning och strategier, vill vi framhäva kvinnors generella underordning men samtidigt visa, att kvinnor inte är passiva och viljelösa. Begreppet uttrycker att det inte är kvinnor som bestämmer villkoren i många sammanhang där de är medaktörer.

Det kan synas som om kvinnor inte har klart definierade mål, därför att deras strategier stundtals präglas av ett defensivt förhållningssätt. Man skulle kanske kunna hävda att det i sådana fall inte går att tala om strategier därför att dessa kvinnor saknar en klar målinriktning, dvs de uttalar inte tydligt att de strävar efter något speciellt. De pekar inte ut och tidsbestämmer inte när något de önskar eller drömmer om ska förverkligas. Detta vore emellertid en feltolkning av kvinnors verklighet och ett alltför snävt sätt att se på strategier. Kvinnors strategier är av annan karaktär. De är mer dolda. De präglas av hänsynstaganden utöver den egna personen. Kvinnor är ofta inställda på omprövningar och visar en flexibilitet i förhållande till krav som ställs på dem. De är mycket inriktade på här och nu, men också på barnens framtid. Om ett traditionellt sätt att se på strategier kan liknas vid en rak och tydlig pil in i framtiden.

den är kvinnors strategier mer präglade av en spiralrörelse fram i tiden. Att använda det sammansatta begreppet anpassningsstrategier är ett sätt att markera den artskillnaden.

Båda konstaterar vi i analysen av våra intervjuer en rörelse i tänkandet där mål och medel inte hålls isär. Det är påtagliga likheter med det förhållningssätt som antropologer beskriver som typiskt för bland andra Twana-kulturen (Larsson, 1987). Vi tror att det är ett icke-kapitalistiskt förhållningssätt med rötter i ett produktionssätt där omvårdnaden av det som växer intar en central plats. Genom sitt huvudansvar för barnen och för det omsorgsarbete som inte mäts i pengar, men som bärs upp av kärlek, finns det för kvinnorna en rationalitet i detta förhållningssätt. När kvinnorna har mer än ena foten utanför hemmet förändras förhållningssätten. Skillnader framkommer mellan mellanskikt- och arbetarkvinnor i detta avseende.

Som nämnts ovan är det många olika faktorer som påverkar innehållet i och riktningen för anpassningsstrategierna. Vi har särskilt pekat ut bostadsmarknaden, arbetsmarknaden och familjesituationen. För att exemplifiera vårt resonemang ska vi avslutningsvis kort beröra kvinnors anpassningsstrategier inom dessa tre områden. I strategisk bemärkelse tycker vi oss finna vissa skillnader dem emellan. Familjens/barnens bästa utgör ett mål i kvinnornas strategier. Förvärvsarbete utgör ett medel, men för vissa kvinnor finns en dragning mot att det blir ett mål i sig. Bostaden kännetecknas av att den utgör både mål och medel.

För barnens skull – målet

När vi säger att vi är intresserade av kvinnornas egna individuella strategier, betyder det inte att vi förutsätter att kvinnorna sätter sig individuella mål. Det visar sig nämligen att vad de kan vilja göra för egen del anpassas till vad de vill »för barnens skull». Familjens och barnens bästa är ett mål för kvinnornas anpassningsstrategier.

Detta kan exemplifieras med vad de intervjuade kvinnorna i Kristianstad gav uttryck för. Vid upprepade tillfällen och i olika sammanhang påpekade de att deras handlingar

och val bottnade i att det var nödvändigt »för barnens skull». Alltså inte för egen del. »För barnens skull» väljer kvinnorna och deras familjer att bo i småhus. Det finns goda utrymmen i huset, egen trädgård att leka i och kontrollerbar omgivning. Detta bedöms som positivt för barns uppväxtmiljö. »För barnens skull» kan också vara ett motiv som en del kvinnor för fram för att bo kvar i flerbostadsområdet. Den fysiska planeringen av området kan vara barnvänlig, t ex utan genomgångstrafik. Finns det en skola i området blir skolvägen kort, vilket kvinnorna tycker är särskilt viktigt för lågstadiebarnen. Området kan ha plats för många slags fritidsaktiviteter. Olika sätt att leva legitimeras i hög grad med vad som är bra för barnen. I och för sig kan det ändå vara de vuxnas intressen som bejakas. Barnens kan omedvetet användas som täckmantel. Det finns alltså ingen entydig uppfostringsideologi för vad som är bäst för barnen utan normerna ser olika ut i olika samhällsklasser. Vad som är för barnens skull och vad som mer kan hänföras till ens egen person flyter ihop. Det karakteristiska är att kvinnorna motiverar sitt handlande med att det är för barnens bästa.

Det som är för »ens egen skull» tillåts bara komma fram som önskingar om vad man ska göra när barnen blir stora. Då kan en del kvinnor tänka sig att skaffa en ny utbildning. Då kan andra kvinnor tänka sig att arbeta heltid. Kvinnornas planer för vad som ska komma sedan är ofta vaga. Till viss del markerar de själva att det är hugskott som i och för sig tilltalar dem, men de gör ingenting för att de ska uppfyllas. Dock finns en viss skillnad mellan olika samhällsklasser. Kvinnor med hög utbildning är mest målinriktade i bemärkelserna att de både pekar ut målen i sig och de steg de hittills tagit mot dem.

I intervjuerna med kvinnorna i Lusaka och Harare nämndes sällan uttrycket »för barnens skull». Det uttrycket pekar på den självklarhet med vilken svenska kvinnor anpassar sig till vad de intalar sig vara barnens bästa, men det visar också på att de faktiskt gör en reell skillnad mellan barnens intressen och de egna. De räknar med ett eget liv när barnen blir stora. De afrikanska kvinnorna gör inte en så tydlig åtskillnad. Det kan

vara en kulturell skillnad som grundar sig på att de afrikanska kvinnorna står närmare ett traditionellt jordbrukssamhälle där gruppens intressen är starkt överordnande. Ett mer individualistiskt tanke sätt kan förväntas utvecklas i stadens »moderna liv» präglad av lönearbete och marknadsrelationer. Men ännu är för kvinnorna den ständiga närvaron av barn (egna, barnbarn eller syskonbarn) det naturliga och lyckliga tillståndet, och deras framtid är också rent materiellt förbunden med barnens framtid. Utan pensionssystem och egna tillgångar är de åldrande helt utlämnade till sina barns eller släktingars omhändertagande.

Förvärvsarbetet – ett medel?

Att döma av intervjuerna i Kristianstad förhåller sig kvinnor i olika klasser på skilda sätt till sin framtid. Mellanskiktsskvinnorna är t ex betydligt mer målinriktade i sitt förhållningssätt till förvärvsarbetet än arbetarklasskvinnorna. Mellanskiktsskvinnorna har en god yrkesutbildning grundad på teoretiska studier. De är alla mycket medvetna om att de nått en viss position i arbetslivet, och de har alla någon typ av planer för framtiden och vad de vill med sitt arbete. De kan t ex alla peka ut vad de vill ändra på i sitt arbete och hur de vill gå vidare för att kunna utvecklas. En sjuksköterska kan ha som mål att genomgå en specialistutbildning, en lärare att bli lärare på lärarhögskolan, en gymnasielärare att lära sig mer om datorer, den som arbetar på ekonomiavdelningen på ett företag att läsa företagsekonomi på högskolan på kvällarna etc. Förvärvsarbetet är eller håller på att bli något mer än ett medel. Det blir ett mål i sig. Arbetarklasskvinnorna har betydligt vagare planer. De bedömer ofta sina utsiker att få ett annat arbete som små pga för låg utbildning. För de flesta finns inga eller ytterst små möjligheter att komma vidare i någon slags karriär, genom att t ex få internutbildning eller lämplig annan utbildning. De för ofta resonemang kring att de kanske ska vara hemma någon period när barnen är små eller kanske bli dagmammor. De motiverar sitt förvärvsarbete med förtjänsten, vilket inte hindrar dem

från att starkt betona det värdefulla i gemenskapen med sina arbetskamrater.

Intervjuerna i Harare och Lusaka gjordes i arbetarklasstadsdelar, men det ingår ett begränsat antal mellanskiktsskvinnor (lärare, sjuksköterskor och andra lönearbetare, i afrikanska studier ofta klassificerade som subelite). Materialet tyder på att det finns samma klassmässiga skillnad i förhållningssätt till arbete. För fattiga utbildade kvinnor i de afrikanska städerna är lönearbetsmarknaden mycket begränsad. I Harare är hembiträde det stora kvinnoarbetet, i Lusaka är även detta ett yrke för män. Textilindustrin i Harare anställer en del kvinnliga fabriksarbetare, men för de flesta kvinnor gäller det att hitta inkomstkällor från egna aktiviteter. I statistiken är kvinnors förvärvsarbete osynliggjort, men de flesta gifta kvinnor inom arbetarklassen bidrar ekonomiskt till familjens försörjning. De kämpar hårt för att få inkomster och det är ingen tvekan om att det är med det enda syftet att få pengar. Det finns i allmänhet så många hål att stoppa dem i.

Förvärvsarbetet är nödvändigt för att försörja familjen, men det måste också gå att kombinera med plikterna mot barnen. Olika typer av hemarbete, exempelvis att sy hemma, blir en attraktiv form av arbete, men måste ofta kombineras med inköps- och försäljningsresor. För att klara frånvaron från hemmet måste då kvinnorna förlita sig på andra hushållsmedlemmar eller ett stödjande nätverk av kvinnor bland släkt och grannar.

Bostaden – både mål och medel

I Sverige såväl som i Afrika har kvinnor ansvar för reproduktiva uppgifter. För reproduktionen – för återskapandet av livet – är självklart bostaden den plats kring vilken livet centreras, i synnerhet när det gäller vård och omsorg om de egna barnen. De förhållningssätt, de beslut och de handlingar som rör bostaden uttrycks också i termer av vad som är bäst för barnen nu eller framöver. I kvinnors anpassningsstrategier finns inte något övergripande mål definierat som en statisk slutpunkt. Både den svenska och den afrikanska studien ger den entydiga bilden att kvinnans mål är att hela familjen (inklusive



Bilden ej tagen i anslutning till den i texten nämnda undersökningen. Foto: Bengt af Geijerstam/Bildhuset.

kvinnan själv) ska överleva och ha det så bra som möjligt. Vad som betraktas som »bra» och som »möjligt» har vissa kulturbundna bestämmingar. Hälsa, trygghet, försörjning, utbildning, komfort, gemenskap osv, för barnen, maken, kvinnan själv, sammanvägs ständigt. Bostaden är familjens fysiska ram, och den blir alltså central i kvinnors livsmål. Bostaden är både mål och medel i strategier.

I kvinnors förhållande till förvärvsarbetet däremot ser vi en mer splittrad bild. För arbetarklassens kvinnor är förvärvsarbete mest entydigt ett medel, ett sätt att få pengar till hem och barn. För kvinnor med utbildning är ofta, inte alltid, förvärvsarbetet också ett mål i en karriärinriktad livsform. Något tillspetsat uttryckt kan förvärvsarbetet variera från något nödvändigheten tvingar fram till något man är djupt personligt engagerad i. Förhållningssättet till hem och barn och till bostad visar inte samma variationsbredd. Trots olika livsformer och livsstilar är barnen och bostaden centrala för alla kvinnor. Man kan därför säga att bostaden blir en angelä-

genhet som i högre grad än förvärvsarbetet förenar alla kvinnor.

Vi ska i det följande ta fasta på två aspekter och exemplifiera utifrån våra studier vad vi menar med att bostaden är både mål och medel i kvinnors anpassningsstrategier. Den första aspekten är vilka möjligheter av ekonomisk karaktär kvinnor har att få den bostad de önskar och hur de resonerar runt det beslutet. Den andra aspekten är hur kvinnor uttrycker sin identitet genom bostaden.

I Kristianstad är det vanliga mönstret bland kvinnorna i arbetarklassen och deras familjer att den unga familjen bor i lägenhet och när de får ekonomiska möjligheter köper de ett eget hus. Det är en stor satsning och i början oroar sig ofta makarna för att de inte ska klara av sin ekonomi. Det hör också till bilden att dessa familjer ofta gör en del saker själva med huset. Det är framför allt mannens händighet som har betydelse. Hustrun hjälper till med marktjänsten eller med vissa sysslor som att måla och tapetsera. Hela familjen väntas dra nytta av den gemensamma bostaden. Gränsen mellan familjen som hel-

het respektive föräldrarna och barnen är otydlig och ibland utsuddad. Under årens lopp blir bostaden allt mer personligt präglad och mindre utbytbar bland dem som satsat på att få »sitt eget» för att bli en utlopp för sin skaparkraft.

För en del utgör ekonomin ett definitivt hinder för att köpa ett eget hus. Då ändrar man på sina preferenser och framhåller flerbostadsområdenas kvaliteter, dess barnvänlighet med trafikseparation, lekanläggningar, lekkamrater och daghem, samt dess service-täthet med korta avstånd och goda kommunikationer. Släktingar och vänner i samma område betyder mycket för trivselen. När familjen ställt in sig på detta och kanske fått möjlighet att renovera sin lägenhet efter eget huvud utvecklas en liknande hemkänsla som villaägarnas. Drömmarna inriktas nu på att t ex skaffa sig en sommarstuga eller husvagn.

För de flesta kvinnor i mellanskikten är det naturligt att bo i eget hus. Att bo i eget hus är ekonomiskt realistiskt. Själva husköpet innebär uppoffringar även om familjen består av två försörjare, men de uppfattas som kortsiktiga. Även bland dessa familjer försöker man på olika sätt hålla nere kostnaderna. Detta gäller framför allt familjer med arbetarklassbakgrund. Kvinnorna i mellanskikten uppfattar inte nödvändigtvis det egna huset som ett hem där man ska bo för all framtid. Det egna huset fungerar bra framför allt när barnen är små och kvinnornas omsorg om dem innebär en trygg omgivning. I drömmar och planer för framtiden, när barnen inte är beroende av dem, är det legitimt för kvinnorna att tala om vad de skulle vilja göra just för egen del. Då kommer deras eget självförverkligande med i bilden som att bo i hus på landet och ha djur, köpa ett gammalt drömhus, flytta in i centralt belägen gammal lägenhet och ha sommarstuga etc.

De högutbildade kvinnorna har bäst möjligheter att välja en bostadsform som passar deras sätt att leva. Att bo i eget hus är fullt genomförbart. Brist på pengar sätter inte upp något hinder. Det egna huset är ett val som innebär en stor bostad. Villaköpet i sig blir inte så dramatiskt. De har också en mer rationell och funktionell syn på bostaden och hemmet. Den kan innebära att de föredrar

att bo i lägenhet (kanske bostadsrätt) i centrum. Det kan vara praktiskt på flera sätt, t ex nära till service, nära till arbete och skola. Likaså slipper de då tänka på att underhålla ett hus. Det framskymtar en grupp kvinnor som tillmäter yrkesarbetet stor betydelse. De motiverar inte sitt boende lika entydigt med att det är bra för barnen. De tar med mer av sig själva i argumentationen för vad som är bra eller dåligt boende.

Bostaden i överlevnadsstrategin

Kvinnorna i de afrikanska städerna tvingas anpassa sig till en arbetsmarknad som utestänger dem, och i de strategier de utvecklar för överlevnad spelar ofta bostaden en central roll. Bostaden blir såväl ramen kring familjelivet som basen för deras försörjningsarbete. Många verksamheter bedrivs i hemmet i syfte att generera inkomster. Bland de vanliga produktiva verksamheterna är sömnad och ölbryggning. Sömnaden kombineras med försäljningsresor, ölbryggningen med utskänkning. Många ägnar sig åt försäljning av varor, som inköps i stan i normala förpackningar och som sedan lagras och packas om i bostaden. I Lusaka med återkommande perioder av brist på varor kan kvinnorna göra sig en inkomst genom att dröja med försäljningen tills priset går upp. Men även utan brist kan man höja priset, när försäljningsenheterna görs minimala. Vitlöken säljs klyftvis, matoljan fingerborgsvis och hålls direkt i kundens gryta. Försäljningen sker i eller utanför bostaden och kan därmed kombineras med familjeplikerna.

Att kunna behålla sin bostad blir en nyckelfråga för att kunna bedriva dessa aktiviteter. Varken ölbryggningen eller försäljningen är helt laglig, den annonseras inte utåt, och kunderna måste veta var du finns. Det är också viktigt att ha ett skyddande och stödjande socialt nätverk i bostadsområdet. Sociala nätverk bland grannar byggs upp långsamt, varför det alltid är ett avbräck att behöva flytta. En bostad med någon form av besittningsskydd är därför ett medel i deras försörjningsstrategier. Eget hus är naturligtvis det allra bästa. Det ger befrielse från regelbund-

na utgifter i form av hyra, vilket är mycket värt för kvinnor med oregelbundna inkomster. Framför allt ges möjligheten att göra själva huset till en inkomstkälla genom att bygga till ett rum för uthyrning.

Möjligheten att bygga sig ett eget hus i en oplanerad kåkstad i Lusaka var under 60- och 70-talen ett attraktivt alternativ. I dag är bygandet omgärdat med större svårigheter. Trots vissa hot om rivning ger kåkstäderna en relativt större säkerhet än vad man får som hyresgäst eller inneboende. Självbyggda egna hem står för huvuddelen av nyttillskotten av urbana bostäder i Zimbabwe och Botswana. Kvinnorna spelar här en aktiv roll. Det ligger i kvinnornas intresse att familjens resurser satsas i ett hus och inte på andra konsumtionsvaror, som de kanske inte får samma del i. Under byggperioden, som kan vara mycket lång, intar hustrun en ledande roll. Hon köper byggnadsmaterial, hon övervakar byggaren och fungerar som hantlangare till honom.

Ensamstående kvinnor är underrepresenterade i självbygggarområdena. Det faktum att de är ensamma innebär svårigheter. De har ju ingen hustru som administrerar bygandet, medan de själva arbetar för inkomster. De är lågavlönade och den enda inkomsttagaren i familjen, så de har också svårigheter att finansiera bygget. De blir ofta lurade av byggaren på grund av bristande övervakning, bristande kunskap och, tror de själva, bristande respekt från byggarens sida för ett avtal slutet med en kvinna. Trots detta klarar kvinnor av byggande väl så bra som män. Det faktum att de övervinna de mest omänskliga svårigheter, tyder på att det egna huset är centralt i deras överlevnadsstrategier. Huset är inte bara en bostad utan ett alternativ till den trygghet en fastare knytning till arbetsmarknaden kunde ha inneburit. Huset är både mål och medel, ett arv till barnen och en trygghet för ålderdomen.

Ett eget hus eller en bostadsrätt har stora ekonomiska fördelar i Sverige. Här såväl som i Afrika är fast egendom ett sätt att spara i en inflatorisk ekonomi. Vanligtvis är värdeökningen mycket större än vid normalt sparande. Att diskutera sitt boende i ekonomiska termer – i bytesvärde – är dock inte speciellt

kvinnligt men finns dock med i bakgrunden. Det kvinnorna framhåller när de resonerar om sitt boende är genomgående bruksvärdet. Emellanåt gör de inpass som klart visar att de är medvetna om vilket boende som är mest ekonomiskt gynnsamt och det styr i mångt och mycket också deras handlande. Bruksvärde och bytesvärde jämkas samman.

I kvinnornas anpassningsstrategi ingår bostaden som ett sätt att skapa trygghet för familjen eller barnen och samtidigt väver de ihop detta med det som är fördelaktigt ur ekonomisk synvinkel och vad som är åtråvärt för dem själva nu eller i framtiden. Dessa olika faktorer bildar en helhet och vilken samsättning den får, beror på de enskilda kvinnornas klassmässiga och kulturmässiga förankring.

Bostaden eller hemmet tillhör i Sverige den privata del av livet där vi uttrycker våra personligheter: vem vi vill vara. Utan tvekan har kvinnorna stort inflytande över hemmet och dess inredning, inte minst dess utsmyckning.

Kvinnorna i Kristianstad har barn och flertalet av dem är sammanboende eller gifta. Dessa barnfamiljer har behov av en förhållandevis stor bostad. Minimum anser de vara ett vardagsrum, ett föräldrasovrum samt egna rum till barnen. Eventuellt kan två barn dela på ett rum om de är relativt små. Hellre låter man barnen få var sitt rum än att föräldrarna inrättar ett arbetsrum även om de behöver ett. Hellre har föräldrarna kombinerat sov- och arbetsrum än att vardagsrummet får stryka på foten. Eget rum för kvinnan i familjen står långt ner på önskelistan om det alls står upptaget. De kvinnor som vill ha eget rum motiverar det med att de behöver ett arbetsrum för jobbets räkning eller med att de vill kunna ägna sig mer ostört åt att sy och ha symaskinen framme. En egen arbetsplats och önskningar om ett eget rum förekommer bland kvinnorna i mellanskikten men knappast hos kvinnorna i arbetarklassen. Dessa kunde däremot ha särskild gillestuga, extra lekrum för barnen eller kanske ett rum för ingenting. Bland kvinnorna i arbetarklassen utkristalliserar sig köket som den självklara utgångspunkten. Kvinnorna i mellanskikten har både köket och vardagsrummet som sin

personliga bas. För dem är de inte bara rum för familjesamvaro.

Möbleringen och inredningen avslöjar vissa klasskillnader. Det mönster som tränger fram är att arbetarklassen har en modern möbelstil, det som var modernt när de satte bo. De säger sig inte ha preferenser för en viss möbelstil utan betonar att de köper möbler de »tycker om», vilket i de flesta fall är möbler av modernt snitt. Kvinnorna visar ofta prov på stor handarbetsskicklighet med tex broderade vepor, handsydda lampskärmar i siden eller egenhändigt målade porslinsfigurer.

Mellanskikt kvinnorna kan också välja möbler av modernt snitt, men det finns också de som lägger ner mycket omsorg på heminredning genom att tex plocka ihop gamla möbler i en smakfull kombination. Det ger en särpräglad framtoning. Handarbetsintresset är inte lika intensivt. Kvinnorna i övre delen av mellanskikten beskriver tydligast den möbelstil de föredrar. Här finns nyckelord som kvalité, klassiskt, ljust och luftigt, italiensk möbelstil och möbler som står sig, inga blommiga tapeter etc.

Önskan om en skinnsoffa verkar förena alla smaker. Den kan motiveras som en lyxig modern dröm, ett praktiskt val när man har små barn eller ett kvalitetsmedvetet inköp av en möbel som kommer att stå sig. Därmed kan den träffas på i alla typer av hem. På så vis är den klassöverskridande och kommer näst efter den positiva grundsynen på eget hus och trädgård som en gemensam symbol för barnfamiljernas strävan.

Modernitet och anpassning

Intervjuerna i Kristianstad visar att boendet genom att utgöra en ram för familjen är en stöttepelare för den kvinnliga identiteten. Även i intervjuerna med de afrikanska kvinnorna framstår familjen som mycket central men det avspeglar sig inte på riktigt samma sätt i bostaden. Fattiga kvinnor i afrikanska städer har inte möjligheten att med hjälp av ting skapa en hemmiljö som ger hemkänsla och stärker deras identitet. Ibland visas en kvinnostolthet i renlighet och noggrant sopa-

de golv och uteytor, i en smal rabatt med prydnadsblommor, eller i en virkad spetsduk på en låda.

Det är inte bara skillnader i välstånd utan också djupgående kulturella skillnader. Som gäst i en främmande kultur försökte jag tolka det som människor gör med sin bostad, försökte avläsa bostaden som ett kulturellt uttrycksmedel. Ingen kultur är statisk, men kanske man ändå kan hävda att den urbana kulturen i Afrika fortfarande är inne i sin tillblivelseprocess och att den är utsatt för snabb förändring. De flesta invånarna är uppvuxna i en icke-urban kultur, de bär med sig föreställningar som färgar deras förhållningssätt även till den urbana bostaden. Det var åtminstone vad jag antog, men jag måste erkänna att det i intervjuerna var mycket svårt att få fram någonting som belyser hur de föreställningarna såg ut, och på vad sätt dessa påverkade förhållningssättet till den bostad de hade i staden. Vad som i stället kom fram med en överväldigande tydlighet var den starka önskan att vara en modern människa och därmed bo i ett modernt hus.

Med ett modernt hus menades ett hus av betongsten i stället för lera. Byggnadsmaterial är dyra och många husägare förmådde inte bygga mer än ett rum. De fick mura igen fönsterhålet eftersom de inte hade råd med fönsterkarmar. Ett ofärdigt rum i rå betong var för många verkligheten under tiotals år. Detta är en sämre bostad än den traditionella om man analyserar den ur renodlat praktisk brukbarhet. Jag hade antagit att kvinnorna, som ju fick alla praktiska nackdelar, skulle vara mer kritiska än männen. Men så var det inte, och jag tolkar det som att dessa kvinnor, som var tvungna att klara sig i staden hade som överordnad anpassningsstrategi att bli moderna människor. Att bo i ett modernt hus är en förutsättning för att vara modern och en symbol för att man lyckats.

Det är alldeles uppenbart att bostaden är viktig och att den är en plattform i kvinnors liv. Kvinnorna vårdar den väl, var och en efter sin smak och sina resurser. På något sätt klarar de alla av att med utsmyckningen markera sin egen person. De afrikanska kvinnorna tvingas på sin fattigdom nöja sig med enkla medel, medan kvinnorna i Sverige kan

göra sina hem till små konstverk av dekoration om de så önskar. Men boendet tillgodoser inte bara kvinnornas personliga behov. Det är för familjens bästa och den anpassningen slår igenom. Rumsfördelningen i de svenska hemmen talar sitt tydliga språk. Förutom anpassningen till familjens behov finns starka inslag av att vilja följa med sin tid. Att vara moderna människor är överordnat både i Afrika och i Sverige. I Afrika tycks det sägas ut mest öppet medan man i Sverige betonar sina egna val och sin egen individualitet men likväl gör samma val som andra i samma samhällssikt.

Begreppsutveckling

Genom att vidareutveckla begreppet *anpassningsstrategier* och identifiera olika typer får vi ett processinriktat begrepp, som blir användbart i studier där förhållningssätt och handlande vävs samman. Strategier avseende äktenskap, boende, förvärvsarbete, barnens utbildning och mycket annat kan ibland vara motsägelsefulla men jämkas samman. Genom att närma sig kvinnors vardagsverklighet med begreppet anpassningsstrategier markerar vi intresset för kvinnors faktiska handlande och vilka potentialer det rymmer för en förändring i frigörande syfte. I vissa lägen förvandlas kvinnornas strategier till *motståndsstrategier*. Det är när de medvetet tar steg för en mer radikal förändring av sina villkor. I motsats till de båda strategierna finns *uppgivenhet* och *resignation*. Det är när man ger upp tanken på en rörelse fram i tiden.

Vi har i våra studier tagit fasta på den vardagliga anpassningen. Den innehåller ett mått av passivt motstånd, ett värnande om det positiva i kvinnligheten. Vi söker kunskap om vardagen, som vi hoppas kan vara användbar för kvinnorörelsen i vid mening. Men för att komma så här långt har vi fått finna oss i en forskningsprocess med ständigt omprövande och sökande efter nya begrepp för det som hittills inte gått att fästa ord på. Begreppet anpassningsstrategier växte fram i vår forskning efter en djupdykning i materialet och i växlingar mellan teori och empiri men också genom en kringgående cirkelrö-

relse där andra forskare väglett processen. Detta är kvinnoforskningens villkor. Varje omorientering och nytänkande kräver sin tribut. Men det finns frukter att skörda och vi är övertygade om att våra discipliner, där den rumsliga dimensionen är den röda tråden, har mycket att tillföra om kvinnors verklighet.

Denna artikel är en bearbetning av en uppsats till ett forskarseminarium om Kvinnor, boende och planering i Gävle 2 juni 1988. En artikel som utvecklar resonemanget om bostaden som mål och medel i kvinnors anpassningsstrategier finns i Eneroth, B (red) Kvinnor om boende och planering, 1989.

LITTERATUR

- Almqvist, Annika, *Olika boendeformers betydelse*, Gävle, Statens institut för byggnadsforskning (Manus, seminariebehandlat den 31 mars 1987).
- Björnberg, Ulla & Bäck-Wiklund, Margareta, *Vardagslivets organisering i familj och närsamhälle*, Daidalos 1987.
- Friberg, Tora, *En måndag i september*, paper presenterat vid NordREFOs Workshop i Helsingfors 29-31/3 1989.
- Friberg, Tora & Schlyter, Ann, Boendets betydelse för kvinnor i Sverige och Afrika, i Eneroth, Birgitta (red) *Kvinnor om boende och planering*, Statens institut för byggnadsforskning, 1989.
- Hallin, Per Olof, *Tid för omställning – om hushålls anpassningsstrategier vid en förändrad energisituation*, Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 105, 1989.
- Højrup, Thomas, *Det glemte folk*, Institut for europæisk folkelivsforskning. Statens Byggeforskningsinstitut, 1983.
- Hägerstrand, Torsten, *Tidsgeografisk beskrivning. Syfte och postulat*, Svensk Geografisk Årsbok 50, 1974, s 86-94.
- Hägerstrand, Torsten, *Diorama, Path and Project*, Progress in Geography Vol 6, 1982:3.
- Jonsson, Ola, Persson, Christer & Åquist, Ann-Cathrine, *Sverigebilder. Riksdags- och statstjänstemäns omgivningsbilder*, Bilaga 3 till SOU 1980:6.

- Larsson, Anita, *Housing Careers of Women Householders in Gaborone, Botswana*, University of Lund, 1987 (Draft Working Paper).
- Moser, Caroline, »A home of one's own: Squatter Housing Strategies in Guyaquil, Ecuador» i Gilbert, A, Hardoy, J & Ramirez, R (eds), *Urbanization in Contemporary Latin America. Critical Approaches to the Analysis of Urban Issues*, Chichester and New York, John Wiley, 1982.
- Mårtensson, Solveig, *On the Formation of Biographies on Space-Time Environments*, Lund Studies in Geography no 47, 1979.
- Osmont, Annik, *Stratégies familiales, stratégies résidentielles*, Cahier d'études africaines, XXI (1-3) 1981, s 175-196.
- Osmont, Annik, »Stratégies familiales, stratégies résidentielles en milieu urbain: un système résidentiel dans l'agglomération Dakaraise» i LeBris, Emile et al (eds), *Famille et résidence dans les villes africaines*, L'Harmattan, Paris, 1987, s 115-176.
- Persson, Christer, *Some Geographers Perceptions of Europe: Environmental Images and Personal Construct Theory*, Rapporter och Notiser 37. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, 1977.
- Rahbek Christensen, Lone, *Hver vore veje*, Etnologisk forum, 1987.
- Schlyter, Ann, *Housing Strategies – the Case of Zimbabwe*, Trialog (Darmstadt) 6, 1985, s 20-29.
- Schlyter, Ann, *Women householders and housing strategies – the case of George, Lusaka*, Statens institut för byggnadsforskning, 1988.

SUMMARY

Women's Adaptive Strategies – the Concept of Strategies and the Meaning of Housing

The concept, *adaptive strategies*, was not a point of departure in the research projects of Ann and Tora, but for both it became a central concept during the process of research. Working with research on women's everyday life within different projects and disciplines, they have in this article described and compared their research processes. The advantage of the concept is illustrated by empirical findings on housing as a mean as well as an end in the strategies of women.

Tora Friberg
Institutionen för kulturgeografi och
ekonomisk geografi
Lunds universitet
223 62 Lund

Ann Schlyter
Statens institut för byggnadsforskning
Tunavägen 35
223 63 Lund